

ISSN: 1304-0189

İlkbahar 2003

Yıl: 5 / Sayı: 12

Name-i

asina

Ortak Kültür Mirasının Arayışında

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ BÜYÜKELÇİLİĞİ
KÜLTÜR MÜSTEŞARLIĞI

MEVLÂNÂ VE ŞEHİRİYÂR

Prof. Dr. Adnan Karaismailođlu

Kırıkkale Ünv. Fars Dili ve Ed. Bl. Öğr. Üy.

XIII. asırdan Mevlânâ ve XX. asırdan Şehriyâr, varlıklarıyla ve şiirleriyle Doğu'daki şiir geleneğini anlayıp yorumlama gayretlerinde bizlere büyük imkânlar sunmaktadırlar. Onların eserleri ve özellikleri dikkate alındığında, XX. asırda Türk ve İran edebiyatları için yaygın olarak ortaya konan tespit ve hükümlerin birçoğunun temelsiz olduğu kuşkusunu doğmaktadır. Avrupa'da ortak değerler ve kültürel yakınlıklar, hemen hemen iki asırdır, öne çıkarılmakta ve karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları da bu yönde katkı sağlamaktadır. Ancak bilimsel araştırma metotları Batı kaynaklı olan modern edebiyat tarihçiliği, gerek Türkiye'de ve gerekse İran'da çoğu zaman farklılık ve üstünlük iddiaları içermektedir. Mevlânâ ve Şehriyâr gibi her kesimi onurlandıracak ortak özelliklere sahip şahsiyetlerin varlığına rağmen, bu iddiacı bakışların öne çıkması dikkat çekicidir. Her iki ülkede, özellikle Türkiye'de klâsik şiire ve klâsik İran edebiyatına yönelik olumsuz duruşun giderek yayılmasında muhtemelen bu bakış tarzları etkili olmaktadır.

Mevlânâ, günümüzde tam olarak genel kabul görmese de, Anadolu'daki şiir geleneğinin öncüsüdür. Gerçekte farklı özellikler taşıdığı iddia edilen şairler için de, daima örnek teşkil etmiştir. Mevlânâ'nın Farsça, diğerlerinin Türkçe yazmaları da, buna engel olmamıştır.

Mevlânâ, geleneğe ve insanî değerlere önem veren herkeste olduğu gibi, Şehriyâr'ın düşünce dünyasında da büyük bir yere sahiptir. Şehriyâr'ın adı anılınca öncelikle klâsik şiir ve özel olarak Şirazlı Hâfız hatıra gelmekte-

dir. Şehriyâr, Hâfız'a olan büyük hürmetinin yanı sıra on, on bir asrı aşan uzun bir zaman diliminde yaşamış birçok şairi, herhangi bir ayırım yapmaksızın, şiirlerinde ve yazılarında saygıyla anmıştır. Günümüzde bazı araştırmacıların birbirinden ayırarak bir kısmını methiyeci, dalkavuk gibi ağır eleştirilere tabi tuttuğu bazı şairlerin de aralarında bulunduğu Rûdekî, Ascedî, Unsurî, Ferruhî, Muizzî, Firdevsî, Senâî, Attâr, Nizâmî, Sa'dî ve diğer çok sayıda şaire, şiirlerinde birlikte defalarca saygıyla yer vermiştir. Şehriyâr, başta Hâfız olmak üzere Mevlânâ, Sa'dî, Rûdekî, Firdevsî, Bahâr, İrec, Nîmâ ve Ferruh gibi eski ve yeni şairler hakkında müstakil şiirler kaleme almıştır. "*Horasan'da Tus Şiir Geceleri*"¹ başlıklı 34 beyitli şiiri ve bilhassa "*İran Edebiyatı ve Sanatının Övünç Kaynaklarını Anma Konusunda Uzun Bir Manzume*"² başlıklı 486 beyitli mesnevisi, İran edebiyat tarihinin bir özetidir. "*Şiir ve Hikmet*"³ başlıklı, 339 beyitli mesnevisi de şiir tenkidi ve edebiyat tarihi açısından fevkalâde anlamlıdır. Şehriyâr, on bir asır öncesine kadar uzanan Türkistan, Azerbaycan ve Irak üsluplarını, şiirdeki ana yönelişler olarak görmektedir⁴.

Günümüzde klâsik şiirin en seçkin örneklerini kaleme alan Şehriyâr, gelenekle her açıdan barışıktır. Mevlânâ, gerçekte Seyyid Muhammed Hüseyin-i Şehriyâr'ın şiirine yön veren özel bir anlayışın ve bakışın öncüsüdür. Bu da onun şiirindeki irfan, yani Hakk'ı biliş ve insanî değerlerdir. Bu özellik, Şehriyâr'ın ifadesiyle, şiirin kalıcı olmasını sağlamaktadır:

*"İrfâna çatmasa şi'r ü edeb ibkâ olmaz
Men de irfâna çatıp şi'rimi ibkâ eyledim."*⁵

Ona göre, bu güce sahip düşüncenin en yüksek örneği Mesnevî'de mevcuttur. "Hamâse-i İrân" başlıklı şiirinde şöyle demektedir:

عطر عرفان همه بانسخه شعر عطار اوج فکرت همه بامشوی ملا بود

*"İrfanın güzel kokusu bütünüyle Attâr'ın şiir kitabındadır;
düşüncenin zirvesi, bütünüyle Molla'nın Mesnevî'sindedir."*⁶

“Türkiye’ye Hayalî Yolculuk” başlıklı şiirinde Konya’daki Mevlânâ Türbesi’ni anarken, yine bu düşüncesini tekrar etmektedir:

آرى اين نقطه بود مرکز ثقل عرفان قله معرفتى زروه معراج بشر

“Evet bu nokta irfanın/tasavvufun ağırlık merkezidir;
marifet tepesi ve beşer miracının zirvesidir.”⁷

Şehriyâr, şiirlerinde birçok yerde Mevlânâ’yı üstün özelliklerine işaret ederek anmaktadır⁸. Örnek olarak Türkçe kaleme aldığı “Türkiye’ye Hayalî Sefer” şiirindeki şu tatlı deyiş de ona aittir.

“Evet İslâm ocağı Türkiye’dir
Bir musallası Ayasofya’dır
Burda Rûmî kimi ârifler var
Sûfîler abidesi Konya’dır.”⁹

Şehriyâr, okurlarına “Mevlânâ’nın kandiliyle ufukları ve varlıkları dolaş” diye tavsiyede bulunmaktadır¹⁰. Şehriyâr, şiiri ve şairi ulvî bir çerçeveye içerisine yerleştirmektedir. Yaratıcıya yaslanarak diyor ki:

شاعران هم قلمی در کف این نقاشند شعر چون زنده نباشد که قلم زنده ازوست

“Şairler, bu nakkaşın/yaratıcının elindeki kalem arkadaşlarıdır;
şiir nasıl diri olmaz, çünkü kalem onunla diridir.”¹¹

Şair, âşıktır. Şehriyâr’a göre sığındığı kaynak ilahîdir:

بیان انبیا شعرو دعای اولیا شعراست خدا میراث عشق انبیا باشاعران داده است

“Peygamberlerin ifadesi, şiirdir; velilerin duası, şiirdir;
Allah, peygamberlerin aşk mirasını şairlere vermiştir.”¹²

Şiiri ve şairi, şiirdeki üslupları değerlendirdiği yazılarından birinde, “Sanat nedir ve sanatkâr kimdir?” başlıklı yazısında bu nedenle “Şiir nedir?” diye sorar ve cevap verir: “Şiir, aşkın dilidir.”¹³

İnsan hayatını ve onun faaliyetlerini bu tılsımlı kelimeyle hissetmekte ve yorumlamaktadır. Bu yorumlayışta onu Mevlânâ ile birlikte anmak yerinde olacaktır. Örnek olarak şu beyit, Şehriyâr'ın "İnsan ol" başlıklı gazelindedir:

فرشته رشك برد بر مقام انسانی به یمن دولت عشق ای فرشته انسان باش

"Melek, insanın makamını kıskanır.

*Ey melek! Aşk devletinin uğuruyla, insan ol."*¹⁴

Şehriyâr sözü edilen yazısında "Aşk nedir?" sorusuna da cevap verir. Ancak bu konu bizim buradaki ölçülerimizi aşmaktadır. Yine de söz buraya varınca Mesnevî'den bir hikâyeye¹⁵ yer verip yine aynı noktaya dönelim: Yoksul bir derviş Herat'ta Arap atları üzerinde altın sırmalı kaftanlar giymiş ve yaldızlı miğferler takmış süvarileri görünce, çevresindekilere "Bunlar hangi beyler ve nasıl padişahlardır?" diye sorar. "Bunlar bey değildir, Horasan defterdarının köleleridir" cevabını alınca şaşırır, yüzünü semaya çevirip, "Ey Allahım! Kul gözetmeyi -bu- beyden öğren" der. O, kendisini Hakk'a yakın gördüğü, üstün bulduğu için böyle diyordu. Mevlâna hikâyeye girip hatırlatıyor:

حق میان داد و میان به از کمر گر کسی تاجی دهد او داد سر

"Hak, -sana- bel verdi, bel de kemerden daha iyidir;

biri -sana- bir taç verse de o, baş verdi."

Bir gün gelir, defterdar tutuklanır. Hazinesini bulmak için anılan kölelere bir ay boyunca işkence yapılır, ama onlar bilgi vermez. Parça parça edilip öldürülürler. Dervişe rüyasında gaipten bir ses gelir: "Ey ulu kişi! Gel, -bunlardan- kul olmayı da öğren." Ve işte şairi ve klâsik şiiri dalgalandıran, ona ufuk açan bakış tarzı:

ترك معشوقی كن وكن عاشقی ای گمان برده كه خوب وفایقی

"Ey güzel ve üstün olduğunu sanan!

Maşukluğu/sevgili tavrını bırak, âşıklık yap."

Klâsik şiirdeki aşk ve aşka bakış, bazı yorumcuların sandığının aksine, miladî XI. asır itibariyle belirli bir yöne doğru yönelmiştir. XIII. asırda Mevlânâ'da ve XX. asırda Şehriyâr'da görüldüğü gibi bu aşk anlayışı herkese hitap edebilen bir hüviyete sahiptir. Mevlânâ ve Şehriyâr, şiirlerinde aşkın beşerî, yani gündelik hayattaki yerine değinmekten çekinmezler, zira samimî ve dürüst olan bu sevgiler ve aşklar anlamlıdır, ruhî güzelliklere yol açıcıdır. Reddedilense, dürüst olmayan aşk, yani hükmetme, sahip olma ve yararlanma gibi bencil duyguların temsil ettiği aşktır. Mevlânâ, "Dünyaya ait bir değere âşık olan kişi, dürüst ise, bu aşk onu hakikate çekip götürür"¹⁶ demektedir. Şu tespit de, ona aittir:

عاشقی کرزین سروگرزان سراسر عاقبت مارا بدان سر رهبراست

"Âşıklık, ister bu taraftan ve ister o taraftan olsun,
sonuçta bizim için o tarafa kılavuzdur."¹⁷

Mevlânâ'nın bu ifadeleri üzerine Şehriyâr'ın şu beyitlerini gözden geçirelim:

عشق مجاز پرتو عشق حقیقتست ای دل به سوز سازکن واضطرابها

"Mecazî/dünya ile ilgili aşk, gerçek aşkın ışığıdır.
Ey gönül! Yanışa ve ıstırahlara alış."¹⁸

سود بازار تو سرمایه عقلی طلبد ماکه سوداگر عشقیم زیان مارا بس

"Senin çarşı kârın akıl sermayesi ister;
aşk sevdalı olan bizim için ziyan, kafîdir."¹⁹

تو بندگی بگزین شهریار بر در دوست که بندگان در دوست شهریارانتد

"Şehriyâr! Dostun kapısındaki köleliği seç.
Zira dostun kapısındaki kullar, sultanlardır."²⁰

Burada Mevlânâ'nın şu beytini de hatırlamak, uygundur:

چون فراموش خودی یادت کنند بنده کشتی آن که آزادت کنند

*"Kendini unutunca, seni anarlar;
kul oldun mu, o zaman seni özgür bırakırlar."*²¹

Bu noktada Şehriyâr'ın, Mevlânâ için özel olarak kaleme aldığı mesneviden söz etmek gerekir. Anlatıldığına göre²², 1336/1957 yılında Tebriz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde "Mevlânâ Günü" düzenlenmişti ve Şehriyâr bu programdan geç haberdar olmuştu. Duruma uygun bir şiir yazmak için yeterli fırsat kalmamıştı. Bundan rahatsız olmuş, ancak aracı olanları kıramayıp katılacağını bildirmişti. Kendi ifadesine göre Hakk'a sığınıp Mevlânâ'nın büyük ruhundan yardım dilemiş ve son gecede "Şems-i Tebrîzî'nin Dergâhında Mevlânâ" başlıklı 123 beyitlik bir mesneviyi²³ kaleme almaya muvaffak olmuştu. Bu şiiri, o gecenin gündüzünde ilk defa bu anma toplantısında heyecan verici bir tarzda okumuştur. Bu şiirden bazı beyitlerle onun Mevlânâ'ya olan sevgisine tanık olalım. Söz konusu Mesnevî şu beyitlerle başlamaktadır:

می رسد مردم صدای بالشان می رویم ای جان به استقبالشان
کاروان کوی دلبر می رسد هر زمانم ذوق دیگر می رسد

*"Her an kanatlarının sesi ulaşıyor;
ey can! Onları karşılamaya gidelim.
Sevgilinin mahallesinin kervanı geliyor;
her an bana başka bir zevk erişiyor."*

Şöyle devam ediyor:

کاروان ایستاد گوئی هوشدار صیحهء ملاست ای دل گوش دار
شهر تبریزاست کوی دلبران ساریانا بار بگشا ز اشتران

*"Kervan durdu, dikkat et,
sanki Molla'nın narasıdır, ey gönül dinle:
Tebriz şehri, dilberlerin mahallesidir.
Ey deveci! Develerin yükünü çöz."*²⁴

Bu şiirden bir bölüm:

اینگ از در می رسد سلطان عشق مرچیا ای حسن بی پایان عشق
 پا به چشم من نه ای جان عزیز جان به قربان تو مهمان عزیز
 در دل ویران ما کنجی بییا گرچه در عالم نمی کنجی بییا
 تو بیای ای ماه مهر آئین ما ای تو مولانا جلال الدین ما
 ما همه ماهی و تو دریای ما آبروی دین ما دنیای ما
 سعدیا کنز اللغه ، قاموس تو او همه دریا و اقیانوس، تو
 هرچه فردوسی بلند آوا بود چون رسد پیش تو مشتش وا بود
 گر نظامی نقشبند زرناب زرنابش پیش تو نقشی برآب

*“İşte, aşk sultanı kapıdan giriyor;
 merhaba ey aşkın sonsuz güzelliği!
 Gözüme ayak bas, ey aziz canım!
 Canım sana kurban, değerli konuk.
 Bizim viran gönlümüzde definesin, gel;
 her ne kadar âleme sığmazsan da gel.
 Gel, ey güneş gibi ayımız!
 Ey sen, bizim Mevlânâ Celâleddîn' imiz!
 Biz, hepimiz balığız; sen de, denizimiz;
 bizim dinimizin ve dünyamızın şerefisin.
 Sa' dî, Kenzü' l-luga; sense, Kamus.
 O, deniz; sense okyanus.
 Firdevsî, ne kadar ünlüyse de,
 senin huzuruna varınca avucu açıktır.
 Nizamî, saf altın resmederse de,
 onun saf altını, senin huzurunda su üzerindeki resimdir.”*

Bizim dikkatlerimizi de çeken anlamlı bir beyit:

هفت قرن از وی شکر خانی کنیم یک شبش باری پذیرائی کنیم

*“Yedi asırdır, şekerini yiyoruz;
 bari bir gece onu konuk edelim.”*

Şehriyâr, gönlündeki hazzı ve neşeyi, Mevlânâ'dan bilmektedir:

مستی ما از شراب معنوی است نقل ما نای و نوای مثنوی است
هدیه ما اشك ما و عشق ما عشوه ابروی او سرمشق ما

*"Bizim sarhoşluğumuz, manevî şaraptandır;
mezemiz, Mesnevî neyi ve nağmesidir.
Hediyemiz, bizim göz yaşımız ve aşkıımızdır;
onun kaşının cilvesi, bizim örneğimizeştir."*

جاودان است این کتاب مثنوی جاودان باش ای روان مولوی

*"Bu Mesnevî kitabı, ebedîdir;
ebedî ol ey Mevlânâ'nın ruhu!"*

Bütün bu örnekler, hakkında "XX. asrın Hâfız'ı" ve "İkinci Hâfız" gibi övgü ifadeleri kullanılan Şehriyâr'ın şiir dünyasında Mevlânâ'nın, Hâfız'la bir arada nasıl bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak bu münasebetle birkaç noktaya işaret etmek uygun olacaktır. Geleneksel sanat anlayışını günümüze taşıyan Şehriyâr, bazı edebiyat tarihçileri için izahı zor görülen ve çatışma noktası hâline dönüştürülen konularda yürekli ve hakşinas olmuştur.

Örnek olarak İran edebiyatına ve Farsça'ya olan aşkını dile getirirken, Türkçeden ve Türkler'den övgüyle söz etmiştir. Tarihî, coğrafi ve ulusal beraberlikleri ciddiyetle koruyup yaşatmıştır.

Tevfik Fikret, Mehmet Akif ve Yahya Kemal'i şiirlerinde anmış olan Şehriyâr modern tarzda şiirler yazan biri olarak, bu tarz güzel şiirleri sevip, şairlerini yücelterek örnek bir davranış sergilemiş, eski ve yeni çatışması gibi sanat zevkini yaralayıcı bir meselenin çözümünde yol gösterici olmuştur. Sosyal ve güncel konuları, klâsik şiir kalıplarında da dile getirmiş, böylece konuda ve kalıpta yeniliğe açık bir tavrı benimsemiştir.

Şairler arasında ayırım yapmamış ve bütün şairleri birlikte anmıştır. Sadece genel anlamda ve isim belirtmeden methiyeci şairi, yani dünya menfaati için şiir söyleyen şairi kınamış, ancak bazı günümüz araştırmacılarının yaptığı gibi bu amaçla da olsa şairleri gruplara ayırmamıştır.

Özetle Mevlânâ ve Şehriyâr, Doğu'daki şiir geleneğini anlama ve yorumlama gayretlerinde bizlere büyük imkânlar sunmaktadırlar.

Dipnotlar

- ¹ Dîvân-ı Şehriyâr, I-IV, Tahran, 1374ş., III, 229-231.
- ² Dîvân-ı Şehriyâr, III, 361-402.
- ³ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 476-491.
- ⁴ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 82 (Şehriyâr'ın "İran Şiirinde Üslûplar ve Mektepler" yazısında).
- ⁵ Dîvân-ı Şehriyâr, IV, 229.
- ⁶ Dîvân-ı Şehriyâr, II, 824.
- ⁷ Dîvân-ı Şehriyâr, III, 193.
- ⁸ Burada işaret edilenlerin dışında bkz.: Dîvân-ı Şehriyâr, I, 101, 301, 488, 508, 728; II, 824; III, 193, 230, 231, 362, 363, 371, 372, 385, 445.
- ⁹ Dîvân-ı Şehriyâr, IV, 317.
- ¹⁰ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 293.
- ¹¹ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 101.
- ¹² Dîvân-ı Şehriyâr, III, 471.
- ¹³ Dîvân-ı Şehriyâr, II, 786, 788.
- ¹⁴ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 197.
- ¹⁵ Mesnevî, nşr. R. A. Nicholson, I-VIII, Leiden, 1925-1940, Defter: V, Beyit: 3160 (Bu beyitle başlayan hikâye).
- ¹⁶ Mesnevî, I, 2761.
- ¹⁷ Mesnevî, I, 111.
- ¹⁸ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 328.
- ¹⁹ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 198.
- ²⁰ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 201.
- ²¹ Mesnevî, III, 3076.
- ²² Bîvek-i Nîkendîş, Hâtrât-ı Şehriyâr bâ-dîgerân, Neşr-i Süheyle, s. 249-251.
- ²³ Dîvân-ı Şehriyâr, I, 415-421.
- ²⁴ Mesnevî, VI, 3113.